

Erkölcstelen besúgók, tehetséges áldozatok, áldozatos erkölcsbírók

Az ügynökügyekben a felelősség és a bűnösség megállapítása elvben függhetne attól, hogy ténylegesen ki mit csinált, azonban úgy tűnik, a megbocsátás kérdését az elemzések nem tárgyalják érdemben, hiszen minden eset csak példa: a „létező szocializmus”, a „kádárizmus” vagy a mai morális, esetleg kulturális „közállapotok” illusztrációja, esetleg az érintettek személyes viszonyainak kivetítése. Mi az a kérdés tehát, amire az ügynök személye a válasz?

A diktatúra alatt működő titkosszolgálatok kérdésével sokféleképpen lehet foglalkozni, például az információs önrendelkezés, az akták nyilvánossága szempontjából, vagy akár a „lusztráció”, illetve az igazságtétel szempontjából is. Közismert, hogy a titkosszolgálatok – és az egyéb államigazgatási szervek szintén titkos egykori – aktáinak csak töredéke nyilvános, illetve feltárt, ezért sokan úgy érzik, az igazságtétel szempontja idestova húsz éve nem érvényesülhet. Talán ezért is van az, hogy egy-egy újabb ügynökügy igen nagy port verhet fel, illetve hogy újra és újra ügynöklisták látnak napvilágot. A titkosszolgálatokat illető kérdések közül az elmúlt tizenöt év magyar publicisztikájának legfontosabb kérdése, hogy kit szerveztek be, ki kiről jelentett (és az például már sokkal kevésbé, hogy mit...). A közbeszéd az ügynök személyével foglalkozik: a mai „ügynökügyek” és „ügynökviták” diskurzusai az *ügynök mint személy* körül bontakoznak ki. A megszólalók többsége vagy elítélni, vagy felmenteni szeretne, vagy pedig elítélni, majd gyorsan meg is bocsátani – talán, hogy miközben erkölcsbírói szerepét gyakorolja, ne vádolhassák bosszúvágygal. Ezért most félretéve a szélesen értett iratnyilvánosság, az igazságtétel, a megfigyelés és megfigyeltség, vagy az információs önrendelkezés alapvető kérdéseit, azt vizsgálom meg, hogy miként gondolkodnak a publicisták, midőn a vétkek azonosítása, a felelőségek megállapítása és a megbocsátás kívánalma felől értelmezik az „ügynökkérdést”.¹

Elítélni vagy felmenteni?

A magyarországi ügynökviták ügynöke furcsa figura. Jól meghatározható személyisége, jelleme van, elemezhető életútja, megítélhető tevékenysége. A publicisztikák szerzőiben általában az a meggyőződés él, hogy meg kell ismerni az (egykori) ügynök személyiségét, illetve számba kell venni azokat a körülményeket, amelyek közepette tevékenykedett. Az ügynök „személyisége”, illetve azok a „kényszerpályák”, amelyeken mozognia kellett, tárhatják fel azt a titkot, amely megérteti velünk, hogy miképp állhatott be a sorba:

6

önként vagy kényszer hatására, akár legjobb meggyőződése ellenére, netán gyávaságból vagy rosszindulatból. Létezik tehát egy moralizáló diskurzus, amely az ügynök személyiségének kifürkészésén/létrehozásán keresztül szólal meg. E beszédmód „elítélő”, illetve „felmentő” logikája azonos, csupán abban különbözik, hogy milyen típusú okokra, motívációkra és (ügynöki avagy a civil életben véghezvitt) teljesítményekre hivatkoznak szívesen, s abban, hogy ezt a bűnössé vagy inkább az áldozattá nyilvánítás céljával teszik.

A „bűnös” és az „áldozat” azonosítása mellett létezik az „ügynököt” sematizáló, s ennyiben szintén moralizáló további álláspont is, amely szerint az ügynök tulajdonképpen nem is ügynök, legfeljebb az ügynök „nulla foka”. E harmadik megközelítés „ügynöke” olyan ember, mint mi, mint bárki, közte és közöttünk lényegbevágó különbség nem tehető. Csak egy név, amellyel önkényes módon megjelölünk valakit, aki nem rosszabb, igaz, nem is különb, mint bárki, pontosabban mint mindenki, aki „kollaborált” a diktatúrával – minden egyes ember a saját helyén, a társadalmi hierarchia és munkamegosztás adott pontján, vagyis kivétel nélkül mindenki, aki nem lázadt a rezsim ellen. Márpedig ebben az értelemben – elenyésző keveseket leszámítva – mindenki kollaborált. E harmadik álláspontból az következik, hogy az ügynökügyek teljes mértékben misztifikáción alapulnak, projekción, a bűnbakképzés vágyán. Az ügynökkérdés vagy egyáltalán nem morális téma, vagy pedig csak amennyiben segít leleplezni az osztársadalom mélységes és alapvető immoralitását, vagy esetleg annyiban, amennyiben a vádlók és igazságkeresők állítanak ki magukról morális szegénységi bizonyítványt ügynök-leleplező hevületükben, míg az egykorvolt ügynököt vád nem érheti.

Az ügynök mint az emberi kapcsolatok botránja

Miért alakulhatnak ki ezek az ügynök személyére koncentrált beszédmódok? Ha titkosszolgálati ügynökről beszélünk, mindig beleborzongunk, hiszen olyasvalakiról van

szó, aki kifürkészi személyes viszonyainkat, aki bizalmunkba férközve tárja fel magán- és egyéb életünk titkait idegnek nyilvánossága előtt.

„A totalitáriusnak nevezett rezsimék behatoltak az emberek legszemélyesebb kapcsolataiba. Hozzátartozókból, barátokból, közvetlen munkatársakból csináltak ügynököket. A főnökünk rokonszenve nélkül elvagyunk valahogy. De nem tudunk emberi módon élni, ha a hozzánk legközelebb álló emberekben nem bízhatunk. Az ügynök visszaélt társai bizalmával. Árulást követett el ellenük. Ez tette felelősségét különlegessé.”²

Ezért különösen fontosnak tűnhet, hogy megértsük, mit miért követett el az az ember, aki személyes ismerősből – lelepleződése nyomán – idegenné vált, hiszen ismerősként igazi természete nem mutatkozott meg. A pártállami ügynökszeret, ha kizárólag a személy viselkedésére, döntési helyzetére koncentrálnak, magában foglalja az erkölcsi problémát, ezt kár lenne tagadni. Az ügynöktörténetek megkapóak, hiszen az árulót, ezt az új idegent titok lengi körül, amihez a kényszer, a szervezés és a lelepleződés drámaisága társul. E mozzanatok könnyen átalakíthatók fikcióvá, a szervezések maguk is mintha a krimik és az összeesküvések dramaturgiája szerint zajlanának. Az ügynök elkülönítésére és kijelölésére tehát születnek olyan érvek, amelyeket ebben a keretben nem lehet megkerülni, amelyek megmutatják, hogy az ügynök miért is tesz szert különleges státusra.

„Mert lehet, hogy igaz, amit mond: zsarolható, veszélyeztetett helyzetben volt, s ezért nem volt képes megtagadni a szervezést; az azonban biztosan igaz, hogy azok legalább annyira veszélyeztetett helyzetben voltak, akikről mindent, ami a tudomására jutott, gondosan jelentett, és különösen azáltal voltak veszélyeztetettek, mert jelentett róluk. Ezt ma már tudnia kell, ha (állítása szerint) akkor nem is tudta volna. És ezért esik elkerülhetetlenül erkölcsi megítélés alá minden, amit ma magáról vallomásként megfogalmaz.”³

Az ügynöktörténetekben felidézett cselekményeket és a hivatkozott körülményeket legfőképp a megbocsátás mai retorikája szervezi meg. Míg azok, akik lelepleződtek, folyamatosan magyarázzák az erkölcsi bizonyítványukat, addig a legtöbb leleplező nem győzi hangsúlyozni, hogy mennyire kész megbocsátani. Ehhez csupán egy vallomásra van szükség, őszinte szóra, feltáró beismerésre, s a megbocsátók hada már sorban is áll, hogy feloldozhassa a bűnbánót.

„Sosem az a kérdés, hogy mit csinált valaki harminc évvel ezelőtt, hanem az, hogy mit gondol róla most. Ez az a pont, ami ebben a történetben érdekes lehet: ki hogyan értékeli saját magát. A konkrét ítéletet mindig annak kell meghoznia, aki abban az ügyben érintett. Ha engem valaki harminc évvel ezelőtt besúgott, és ezt nekem elmondja, akkor az az én feladatomban és kompetenciám, hogy megbocsátok-e neki, vagy sem.”⁴

Amikor a megbocsátás szónoka nyíltan beszél, akkor az ügynöknek már nincs pszichológiai profilja (amelyet egyébként oly gondosan dolgoznak ki), és az sem számít, miféle károkat okozott egykori besúgottjainak (amiről egyébként is kevesebb szó esik). Már csak „ember”, valamiféle keresztény értelemben vett bűnbánó vétkes, akinek megbocsátani szinte kötelességünk. Végül nem az számít, hogy ki mit követett el, hanem hogy most miként gondolkodik róla. Ha pedig az egykori besúgók között akadna valaki, aki nem szívesen fogadja el a megbocsátás retorikája által felkínált szerepet, még mindig apellálhatunk országunk (tovább élő) erkölcsi slamposágára:

„A Kádár-rendszerrel kapcsolatban pedig nemhogy különösebb erkölcsi fenntartások lennének, hanem ez ma Magyarországon a legnépszerűbb rendszer. Kádár János pedig a huszadik század legnépszerűbb politikusa. Nem hinném, hogy bárkinek különösebb félnivalója lenne.”⁵

„Jól tudjuk, Szabó magyarázkodni kezdett, kínosnál kínosabb helyzetekbe úzva bele saját magát, egykori hazugságát újabbakkal tetézve. Pedig ma már ki a fenét érdekel tulajdonképpen, hogy mit csinált majd ötven éve egy húsz év körüli fiatalember. (...) Ami nem megbocsátható, az az, hogy Szabó nem mondta ki: bocsánat. Ezt tettem, én tettem, sajnálom és megkövetek mindenkit, aki ellen véttem, és megkövetek mindenkit, hogy idáig hallgattam. Ugyanis ez a másik véték, ma már talán a nagyobb véték, a hallgatás.”⁶

Kissé faramuci arra hivatkozni, hogy a társadalomban már amúgy sem élnek „erkölcsi fenntartások”, hiszen mit sem ér a beismerés, ha az igazi megmérettetésnek, a bűnhődésnek a lehetősége nem áll fenn. Sebj, az ügynökdiskurzus fókuszában még ekkor is a megbocsátás vágya áll; mintha csak azért képeznénk bűnösöket és áldozatokat, hogy mi, nem-ügynökök (vagy soha le nem leplezett ügynökök) megbocsáthassunk. Ilyesfajta felvetések, ítélezések, hiteles vagy hiteltelen összeölekezések mentén zajlott Tar Sándor, illetve Szabó István ügye. Ezekben az esetekben az is kiderül, hogy a megbocsátó perspektívájából mintha nem létezne „elég jó” vallomástétel. Ráadásul a kellő mélységű beismerés hiánya rendre az ország, a magyar kultúra erkölcsi állapotának jelévé alakul:

„Nem egykori önmagával kell elsősorban szembenéznie, hanem azzal, aki ma. Nem hivatkozhat arra, hogy tanyasi gyerek, mert már nem az. (...) A mi legnagyobb szerencsétlenségünk, ha az a fajta besúgói önvallomás lesz a követendő minta, amelyet Tar Sándor most produkált. Az önsajnálát, az önfelmentés, a csak saját magával elfoglalt ember burkoltan szájalmat keltő, célzatosan megformált szövege. Aki továbbra sem képes mit kezdeni azzal, aki egykor volt, mert ma sem más. Aki örömmel kapaszkodik bele abba, hogy a rendszer és kizárólag a rendszer áldozata volt. (...) Most már tényleg csak az hiányzik, hogy személyes szinten mindent csak a körülményekre hárítsanak, mondván, minden besúgó áldozat, csak a rendszer bűnös. Így

válik végérvényessé a magyar kultúrában, hogy személyiség és jellem semmit sem ér.”⁷

A megbocsátás a vádlók szerint tehát kizárólag az egykori ügynök jelenlegi magatartásán múlik, nevezetesen azon, hogy tanúsít-e bűnbánatot. Ezzel szemben a felmentők soha nem a besúgó vallomástételének módját, annak mélységét, szűkszavúságát vagy tényyszerűségét tartják fontosnak. Álláspontjuk szerint az számít, hogy egyébként milyen ember volt a most épp leleplezett személy, hogyan értékelhető művészi vagy egyéb teljesítménye. Ha a „mérleg” pozitív, úgy a történet alakítható olyan módon, hogy eleve feltételezzék a szorító és kényszerítő, kikerülhetetlen körülményeket. A felmentő álláspont nem tagadja a morális megítélés lehetőségét, ám a morális nyelvezet csak azért alkalmazza, hogy nyomban fel is menthesse az ügynököket, még mielőtt konkrét szerepüket és tevékenységüket mérlegelné. Az ügynöki tevékenységet csupán ellensúlyozandó negatívumként kezeli, és az egykori ügynök „jobbik felére” tekint. Arra, amely azért felelős, hogy az illető amúgy kiváló ember: művész, sportoló, szakember, vagyis valami más is, azonkívül, hogy ügynök. Míg az elítélő álláspont az ügynök tevékenységének sűrített ábrázolására helyezte a hangsúlyt, megbánást követelve, addig ez – ha már a személy ügynök-feléről is szólnia kell – a beszerzés képzeletbeli (hiszen nem kutatott) körülményeire utal. A Szabó-ügyben például arra, hogy akiket beszerveztek, fiatalok voltak, megtévesztették, és zsarolták őket, *ugyanakkor* munkásságukkal ellensúlyozták vétkeiket, amelyek így nem is vétkek többé. Ezek a szerzők tehát nem a morális fogalmak alkalmazását próbálják meg kiküszöbölni, csupán a morális elítélést támogató szemponttal szegezik szembe a művészi teljesítmény érvét, vagy azt, hogy az ügynökként azonosított személy egyébként milyen (jó) ember, hiszen – a látszólag elítélendő – tettével valójában megmentett más embereket (Szabó István), vagy éppen magát a hazát (Medgyessy Péter).

Az egyéb tettek tehát morális értékelésre számot tartó cselekedetké alakulnak át, amelyek az ügynöki tevékenységhez kapcsolható negatív cselekedetekkel összemérhetőek, ezek ellensúlyát képezve. Morális jelentőségre tesznek szert, s az összteljesítményt végül pozitívba billentik át. Az efféle *erkölcsi kalkulusban* a sok jó és hasznos cselekedet kioltja azt a kevés kis rosszat, amit a felmentő (sőt áldozattá stilizáló) álláspontok kénytelen-kelletlen elfogadnak:

„Lehet, hogy az árulás nem egyéb, mint árulás, de az áruló nemcsak áruló, hanem egyéb is. Például kiváló író, aki eddigi életművében komoly társadalmi és erkölcsi érzékenységről tett tanúbizonyságot. (...) az árulás és annak elhallgatása semmit nem von le írói munkájának értékéből és abból, hogy a mai magyar irodalomban tőle tudható legpontosabban, milyen az elnyomás, a megalázás, a kiszolgáltatottság. Nem arról van szó, hogy a lebukott besúgót szeretni kellene, hanem arról, hogy kicsinyes kegyetlenség

Tar Sándor személyét a besúgó szerepére szűkíteni. Esete nem egy besúgó lelepleződése, én legalábbis nem annak látom, hanem egy kiváló képességű, nagyra hivatott ember tönkretételének és bukásának. Egyben a magyar kultúra és a civil társadalom újabb megaláztatásának.”⁸

A Szabó-ügyben az egykori filmfőiskolás Máriássy-osztály nyilatkozatai azonban már nem a különféle szerepekhez tartozó tetteket adják össze és vonják ki egymásból. Fő érvelésük az, hogy az egykori ügynök egyéb teljesítménye közvetlenül felmentést ad a beszerzés és jelentés alól:

„Ön, kedves úr, nálam sokkal jobban tudja, hogy egy mű, egy alkotói pálya elemzése szempontjából nem releváns, hogy a szerző alkoholista volt-e, mennyi tartozása volt, megcsalta-e a feleségét, vagy éppen 19 éves gyerekként hagyta magát megfélemlíteni és/vagy segíteni akart egy barátján.”⁹

„Szabó István 45 éve nagyszerű és fontos filmeket csinál nekünk. Nemcsak magyaroknak. Elvitte a hírünket mindenfelé a világba. Beírta nevét kultúránk egyetemes történetébe. Szeretjük, tiszteljük és becsüljük Öt.”¹⁰

A tettek kalkulusát itt már felülírja a szerepek hierarchiája, ami azonban rövid úton a szerepek össztársadalmi kalkulusává válhat, ahol az ügynökmúlt ténye szintén fontos funkciót tölt be. Ez történik akkor, amikor az ügynököt áldozatnak tekintő tiltakozó megfordítja az ügynökvádat: igaz, hogy az illető csupán azért csinált karriert, mert ügynök volt, de – állapítja meg sietve a publicista – örülünk neki, hogy így alakult!

„A vita azt azért jól körüljárta, hogy Szabó remekműveinek megszületésénél a német harmincas–negyvenes évek nagy értelmiségi kompromisszumainak ábrázolásában személyes tapasztalatai mily fontosak lehettek. Ebben az értelemben én talán hálás is lennék az ötvenhetes magyar belügynek, hogy esetleg egy véletlenből következően hozzájárulhatott a közép-európai értelmiség mozgásterét az egész világnak felmutató emblematikus alkotások megfogalmazásához.”¹¹

Ekkor a besúgói munka nem úgy jelentkezik, mint ami alapvetően meghatározó lenne a művészi vagy egyéb karrier szempontjából, hanem mint valami szükséges feltétel, témát adó személyes élmény egy tehetség kibontakoztatásához. Ilyen alapon persze a végtelenségig ábrázolhatnánk ezeket a „kompromisszumokat”, s valószínűleg kétségbe kellene esnünk, hogy nem működik már Közép-Európában a kommunista állambiztonság: minket már nem szervezhetnek be, s nem tehetünk szert hasonló élményekre, hogy pár évtized múltán adekvát módon megjeleníthessük a világ számára például Szabó esetét, művészetté szublimálva a magunk ügyét.

S végül egy példa az erkölcsi hozamok dramatizált kalkulusára, amely Paskai László már-már heroikus ábrázolásához vezet:

„És már látom – egy emberöltő múlva – azokat a vallásfilozófusokat és drámaírókat, akik a hetvenes–nyolcvanas

évek meghatározó magyar főpapját is a nagy egyházmentők között jelenítik meg. Hiszen az egyház érdekében ő, akár saját külső képét is kockáztatva, tárgyalt az éppen aktuális római helytartóval, mentette hittestvéreit, közösségét. Miért kellene ezt most vagy a jövőben szégyellni?”¹²

Az erkölcssten világrend és az ítékezés lehetetlensége

Az erkölcsi kalkulussal szembehelyezkedő megközelítés alapszövegének Nádás Péter 1992-ben írott tanulmányát¹³ tekinthetjük, amely szerint a rendszer, a létező szocializmus volt alapvetően és minden ízében erkölcssten, ezért benne élve tulajdonképpen nem is volt lehetséges a morálisan helyes emberi cselekvés. Minden potenciálisan morális cselekvés – strukturális okokból – már mindig is eleve meg lett hiúsítva, véli Nádás, ugyanis minden az őszintétlenségre, elhallgatásra, elvtelen kompromisszumokra épült. Ezért mindenki, aki benne élt a rendszerben, egyöntetűen és tulajdonképpen egyforma mértékben felelős a diktatúra fenntartásáért, hiszen benne élve, elfogadva annak valóságát, legitimálta az erkölcssten nagy egészét. Az ügynök tehát egy misztifikált figura, summázhatnánk Nádás Péter véleményét. Ehhez a megfontolandó megállapításhoz azonban úgy jut el, hogy gondolatmenetéből a szocializmus kvázi-társadalomfilozófiáját kerekíti, amely rendszer szerinte nem másra, mint a kategorikus imperatívusz tagadására épült. Nádás olyan stilizált világot állít elénk a létező szocializmusról filozofálva, amelyben a mindennapi kényszerek nem tették lehetővé a morálisan helyes viselkedést, s ahol az ügynökök sem kollaboráltak minőségileg másképp, mint bárki más: végezték a dolgukat, legfeljebb erősebb kényszerek közepette, és ezért talán intenzívebben szolgálták a diktatúra fennmaradását, mint más kollaboránsok. Mindebből – Nádast követve – azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ha nem lehet az egész világ, de legalább is az ország morálisan berendezve (mivel a kádári diktatorikus politikai hatalom a „személyes erkölcsöt relativizáló pragmatikus gondolkodásra”¹⁴ nevelte az embereket), akkor azzal igazán nem érdemes foglalkozni, hogy kicsiben milyen. Ha nincs az országban erkölcsi világrend, édesmindegy, hogy ki besúgó, ki postás, ki író, ki munkás, ki pártfunkcionárius, mindenki csak teszi a dolgát, a világok legerkölcsstenesebbikeinek egyikében: „a mi kis békés koegzisztenciánk (...) morálisan nem volt nagyon igényes. (...) A békés koegzisztencia keretei között működő társadalmaknak éppen az lett az egyik legjellegzetesebb vonásuk, hogy nem a jó és a gonosz fogalmai szerint gondolkodtunk bennük a világról.”¹⁵ Ezért természetesen azok a lehetséges különbségtételek is elesnek, amelyeket a tettek és szerepek korábban bemutatott kalkulusa szerint ügynök és ügynök között tehetünk, hiszen nem vagyunk abban a helyzetben, hogy

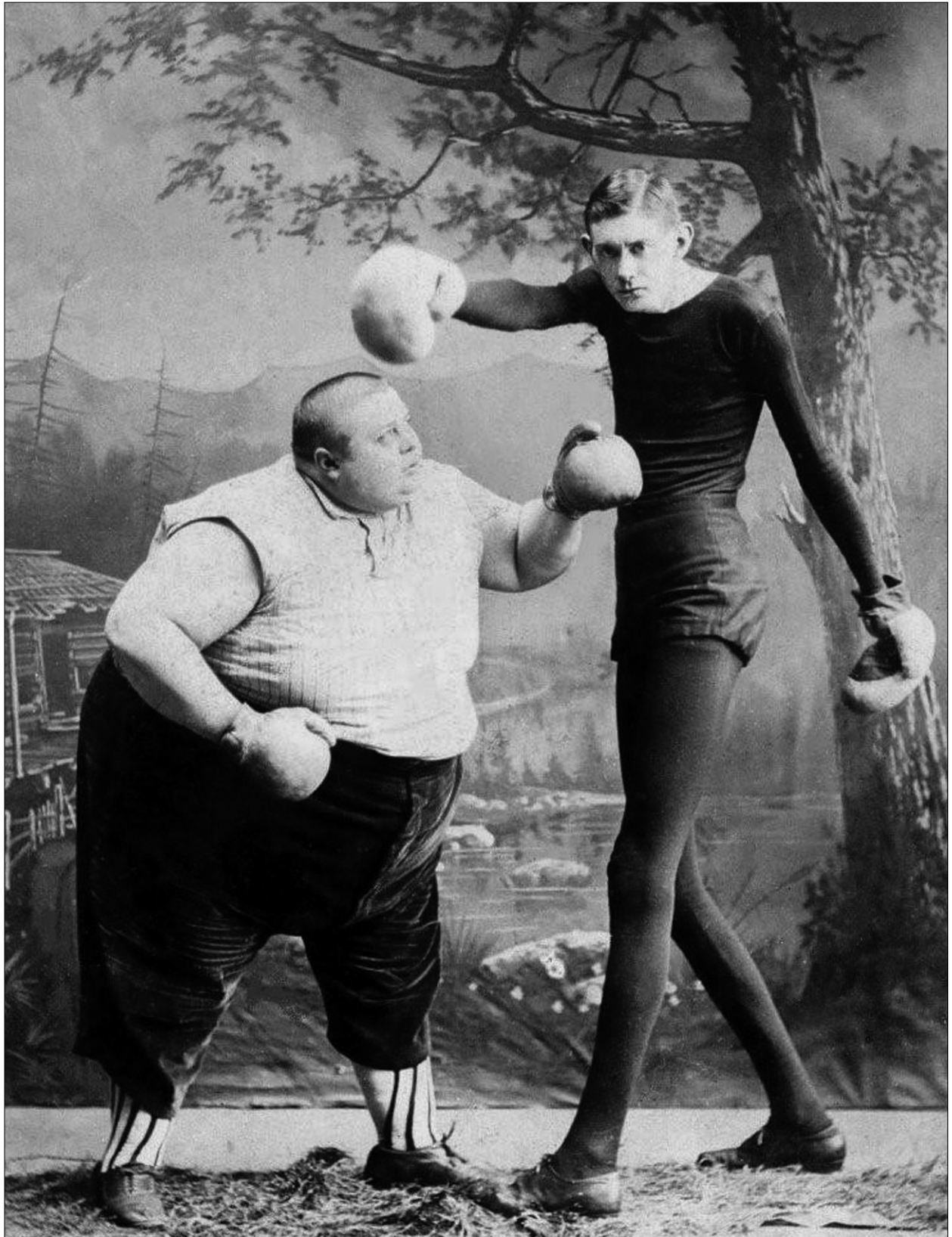
„a gonosz működését saját feddhetetlenségü[n]k háttére előtt ábrázolhatnánk”.¹⁶

Nádás azonban nem azt javasolja, hogy ignoráljuk az ügynöktörténeteket, vagy fosszuk meg őket személyközpontúságtól, illetve moralitásuktól. Azt állítja, hogy aki nem élte át a beszerzés helyzetét, az nem mondhat ítéletet, nem tudhatja, maga hogyan viselkedett volna. Ítélezzünk, javasolja, de csak önmagunkról, meséljünk ügynöktörténetet, de csak egyes szám első személyben. Azt a borzongató kérdést kell tehát feltennünk, hogy „mi”, akik történetesen nem vagyunk ügynökök, *mi* mit tettünk volna a helyében, avagy tennénk egy beláthatatlan jövőben. Nézzünk farkasszemet önmagunkkal, hangzik a felszólítás, s amennyiben saját, szigorú és vesénkbe látó tekintetünket magunk sem álljuk, akkor másokról sem ítélezzünk. Nádás példát mutatva elmeséli saját történetét arról, miként „kollaborált” maga is, amikor az állambiztonság kísérletet tett a beszerzésére. Bár a beszerzés sikertelen, Nádás felhívja a figyelmet saját erkölcsi botlására, a kihallgató tisztek előtt kiejtett meghunyászkodó mondatra. Így azután úgy vélheti, szembenézett azzal, amit tett, szembenézett állítólagos erkölcsi vétkeivel, amelyek miatt nem ítélezhet az ügynökök felett. Csakhogy a történet megbicsaklik, hiszen Nádás nem tett semmiféle elítélendő dolgot, semmi olyat, amit erkölcsi érzékünk kifogásolhatónak találhatna, hiába próbálja azt ekképp beállítani: elmesél egy történetet, amely szerint egy percre mintha behódolt volna az állambiztonsági tiszteknek.

Az erkölcssten világrend tézise nem tűnik minden ízében meggyőzőnek. Ha Nádás ügynök lett volna, nem írhatta volna meg esszéjét, hiszen nem állíthatta volna hiteles módon, hogy ő sem vétkeesebb, mint bárki; s megfordítva, nem hihetjük, hogy „megbicsaklása” felérne ügynöki jelentések írásával, bárhogya is szeretné ezt velünk beláttatni. A morális rákérdés azonban annak alapja – valamiféle szekularizált eredendő bűn-koncepció – miatt válik leginkább hiteltelenné. Ha „bűnös a rendszer” (ahol *a priori* lehetetlen az erkölcsös cselekvés), és igaz a „kollaboráció” tétele (mindenki alkalmazkodott, behódolt, ha élni akart), akkor „mindenki egyformán bűnös”, tehát a megbocsátás az ügynöknek is ugyanúgy kijár, mint bármelyik másik szegény vétkesnek. Ez a megközelítés, amelyben vannak kollaborációtörténetek, ámde nincsenek különös vétkekkel jellemezhető ügynökök, valójában mindig a megbocsátásra fut ki, hiszen az eredendő bűnt el sem követték (avagy, ami ugyanaz, szükségszerűen követték el), ezért a megbocsátásnak is *a priori* be kell következnie.

Pszichológiai ok, szociológiai magyarázat, erkölcsi ítélet

A morális kalkuláció diskurzusa szerint, tehát amikor elítélő, illetve felmentő álláspontot fogalmaznak meg a publicisták egy-egy személyről, meg lehet és ezért meg is kell

magyarázni, miként jutottak az érintett személyek odáig, hogy beszerveződjenek. Minden személynek van ugyanis szociológiailag elemezhető életútja, pszichológiai profilja, illetve visszakereshető az a kontextus, amelyben ügynöki tevékenységét végezte. Ezek az ügynök-figura megjelenítésére, szemléletessé tételére összpontosító magyarázatok általában abból indulnak ki, hogy az esetek megérthetőek, hogy megfelelőképp azonosítani lehet az ügynöki jelentés-tevés konkrét okait.

A legtöbb ügynökügyekkel foglalkozó publicisztika abból indul ki, hogy létezik olyan *pszichológiai ok*, amely az ügynök cselekvését magyarázza, s amelyet fel lehet és fel kell fedni, még akkor is, ha pontosan nem is érthető meg, hogyan történt a beszerzés. Az ügynök viselkedése abszurd, mozgatórugója tehát mindenképp valami rejtett összefüggés, amit napvilágra kell hozni, hogy tevékenységét a már megértett esetek közé sorolhassuk be. Az okkeresés legegyszerűbb módja az, ha megkonstruáljuk azt a lelkialkatot, amely képes és hajlamos volt a besúgásra, illetve amely kölcsönhatásba került bizonyos „külső”, társadalmi tekinthető tényezőkkel. Fel kell tehát lenni az ügynökösködés csíraformáját az ügynök személyiségében, vagy pedig olyan egyöntetűségeket, az ügynöki tevékenységre „hasonlító”, arra mutató vonásokat kell keresni az életében, amelyek megmagyarázzák, avagy szemléletessé, megérthetővé teszik, hogy valaki ügynöki tevékenységre adta a fejét.

Úgy tűnik, hogy az ügynöktörténetekben három jellegzetes magyarázatmodell különíthető el, amelyek az ügynöki cselekvéshez vezető okokat értelmezhetik, s amelyek azután lehetővé teszik a „besúgás tényének” megítélését is.

1. Van egy *mérlegelő-méricskélő* stratégia, ahol az első lépés a motiváció tudományos megértése, amit az erkölcsi ítéletalkotás követhet. Ami már nem foglalható a determinisztikus magyarázat alá, vagy amely közvetlenül a „jellemből” fakad, arra rávetheti magát a morál. Amit nem sikerül kielégítő mértékben megmagyarázni, ahol felbukkanhat a meghatározatlanság, a külső kényszerítő körülmények hiánya, ott mozgásteret biztosítottunk az ügynök „szabad akaratának”, s így az egyént tehetjük felelőssé. A kérdés itt mindig az, hogy hol vonjuk meg a magyarázatok hatókörét, miként szorítjuk az indokolhatóságot korlátok közé, hogy teret adjunk az erkölcsi megítélésnek.

2. Azok, akik minden felelősség alól szeretnék felmenteni az ügynök személyét, a végletekig hajtják a társadalomtudományos vagy inkább kvázi-társadalomtudományos (történeti, szociológiai, pszichológiai) magyarázatot. Természetesen minden eset *a végletekig kontextualizálható*. Az értelmezés ekkor azon a ponton fejeződhet be, amikor eltűnik maga a cselekmény, amikor már lényegtelené válik, hogy mit tett az illető ügynökként, hiszen minden eleve beilleszkedik e megelőlegezett magyarázatba.

3. A magyarázatok egy harmadik sajátos stratégiája, amikor maga *a pszichológiai magyarázat válik egyúttal morális ítéletté*, vagyis amikor a pszichológiai alkat egyúttal erkölcsi alkatot is jelent. Ekkor a morális értelemben vett jellem pszichológiai fogalmakban íródik le: az ügynökök jellemzéseiből gyenge, sikertelen, esetleg hatalomvágyó, skrupulusok nélküli emberek portréi rajzolódnak ki. Az ügynök különleges kategóriája különleges emberfajtaként lép elő, akinek megvannak a saját, más típusokkal összetéveszthetetlen jegyei, aki jól elkülönül más pártállami szereplőktől, jóllehet hozzájuk hasonlóan a diktatúra szolgálatára esküdött fel.

Ezt a 3. értelmezéstípust példázza az az elemzés, amely annak a történész ügynöknek az esetét tárja fel, akivel szemben „bevetették [...] a »Star« módszert, ami egyfajta pszichológiai kikérdezésből állt. Ennek során »Borkuti« [Szita László] »hát mondom baszd meg« és »mi a fasznak nem mondtam« fordulatok gyakori közbeszúrásával teregette ki saját és barátai magánéletének intimitásait. Az azonban tudható, hogy besúgásai hozzájárultak ahhoz, hogy az állambiztonság feltérképezze történész kollegáinak kapcsolatrendszerét, megadjon vagy megtagadjon beutazási engedélyeket és hozzákezdjen mások beszerzésébe.”¹⁷ Itt tehát egy teljesen megbízhatatlan, alkoholistá figurával állunk szemben, vagyis ebben az értelmezésben nem véletlen, hogy pontosan ő tört meg, míg mások nem: hogy egy ilyen „lecsúszott” figura válik ügynökké, az motíválható, ha tetszik, „nem véletlen”. A pszichológiai alkat leírása persze csak utólagos, követi ama tény megállapítását, hogy az illető ügynök volt: „Először társadalmi kapcsolatuként, majd titkos munkatársként foglalkoztatták, amikor rájöttek arra, hogy szószátyársága és gátlástalansága kiváló ügynökké teszi őt.”¹⁸ Ez az ügynökportré ugyanakkor Ungváry Krisztián a témát tárgyaló könyvéből kimaradt, talán az általa kiváltott tiltakozás miatt. Persze az is jellemző, hogy a nyílt levelet aláíró tiltakozók mivel érvelnek, hiszen ismét csak az egykori ügynök valamely jelentős, „egyéb teljesítményére” hivatkoznak: „Szita László életét lehet vizsgálni, magatartását bírálni, de nem lehet őt halála után méltatlan módon pelengérré állítani és rágalmazni. Különösen nem úgy, hogy Ungváry nem ismeri sem az elhunyt pályáját, sem szakmai teljesítményét, sem pedig a dél-dunántúli régió érdekében több évtizeden át tudósként, értelmiségiként és egyszerűen emberként kifejtett tevékenységét.”¹⁹

„A diktatúrákban nemcsak árulók akadtak, hanem bátorak is” – vallja ugyanakkor Ungváry. Azonban nem elemzi, hogy ki miként térhetett ki az ügynökmunka elől, hanem a „bátor karakterre” hivatkozik. „Ránki karakán magatartása ebben az időben még jelentett kockázatokat. Annál is inkább, hogy kollégái közül sokan nem hozzá hasonlóan cselekedtek. (...) Tisztességes emberek már ekkor is el tudták kerülni ezt a tevékenységet, például azzal, hogy nem »vették a lapot«. [...]”²⁰ Így fordulhat elő, hogy sokszor azok a

„bátrak”, akik mégis csak társutasok voltak, valamilyen hatalommal rendelkeztek, s pont e másféle szerepükre hivatkozva térhettek ki a szakszolgálatok elől. Ungváry ráadásul belügyes véleményre hivatkozik (amely a beszerzés várható sikertelenségére vonatkozik), amikor dicsérőleg említi azon embereket, akik nem voltak hajlandók jelteni.

„Glatz *nem őszinte* (...) egyszerűen nem akar segíteni és számára esetleg rázóssá váló témába belemenni, csak látszatsegítségnyújtásra hajlandó. Nem érdeke a kölcsönös előnyökön való segítség, mivel a K. B.-ban rendelkezik közeli rokoni kapcsolattal.”²¹

Ez a felfogás végső soron azt erősíti, hogy az ügynökszerrep minden egyébnél sokkal inkább elítélendő, ugyanis különleges embertípust jelöl. Hiszen vele szemben egy pártállami hatalmi pozíciót betöltő személy (Glatz) is pozitív módon felértékelődhet. Jóllehet Ungváry maga is úgy látja, hogy „[s]ok ügynökként megbélyegzett személyről kiderülhetne, hogy a kényszerpályán belül is találtak mozgásteret és meg tudták őrizni méltóságukat és emberi integritásukat”, a már beszerzett ügynökök felmentése rendre azzal jár, hogy még élesebb elmarasztalásban részesüljön az, akit az ítész az ügynökök fajtájából valónak ítél. Ungváry Krisztiánnak például az a tézise, hogy az ügynökök általában véve (legalábbis az általa elemzett esetek nagy részében) nem csupán „gyenge jellemek” voltak, hanem szakmailag sikertelenek is, kevéssé „tehetségesek”. Tevékenységüket ekkor Ungváry egy pszichológiai összefüggés felmutatásával próbálja értelmezni: szakmai életük kudarcát kompenzálták azzal, hogy a nagyokról és sikerekről jelentettek, ám sikerekké még ennek révén sem válhattak. Például egy olyan ügynökről beszél, akinek a „[s]záma a jelentések egyfajta szellemi kielégülést jelenthettek. A BM felé [sic] fontosnak érezhette magát”, vagy a Hétfői Szabadegyetem besúgóji kapcsán: „Az érintettek életútját végignézve megállapítható, hogy közülük egyik sem tartozott a demokratikus ellenzék magjához. Egyikük sem futott be a rendszerváltás után komoly karriert. (...) A besúgás ebben az esetben néhány értelmiségi számára egyfajta pótcselekvéssé vált.”²²

A 2. eset, a kontextualizáló-felmentő szemlélet, a kvázi-szociológiai módon definiált „társadalmi helyzet” emlegetése jellemzi például a legtöbb Tar Sándorral kapcsolatos megszólalást. Tar Sándorról és Tar Sándortól (aki ezekre a szófordulatokra igencsak rátanult beszélgetőpartnereitől) minduntalan elhangzik, hogy ő „proli”, alulról jött, nincs kapcsolatrendszere, nem úgy, mint a pesti elit értelmiségnek:

„Ha Tar Sándor netán ellenszenves ember lenne és rossz író (márpedig rokonszenves ember és nagyszerű író), akkor se volna szabad ilyen kőszívűnek lenni. Tar melós volt, igen, proli, nem holmi haladó értelmiségi dinasztia leszármazottja, kiszolgáltatottabb, mint bármelyikünk. Nekem világéletemben az volt a fontos, hogy a kiszolgáltatottakat ne lehessen többé megalázni. Tar Sándornak és nekem is ugyanaz volt az ellenségünk: Bezzeg őrnagy és megbízói.

12 Őt így, engem amúgy akartak kicsinálni. Legyünk mi most

Bezzegék bűntársai Tar Sándor összetörésében?”²³ A szerző, miután összemérte a „jóírótságot”, a „rokonszenvenességet” az ügynökösködéssel, s képzeletében ezeket kiegyenlítette, arra következtetett, hogy iratnyilvánosságra nincs is szükség, sőt az csak fokozná a részleges nyilvánosság már létező igen káros következményeit.

Ebben a kontextusban szinte soha nem jön szóba az, hogy ki miféle jelentéseket írt, kinek árthatott potenciálisan. A felmentő diskurzus ugyanis ez esetben kizárólag a beszerzés feltételezett körülményeire koncentrált:

„Mögöttem álltak vagy négyen civilben. Csendben, rezzenéstelenül. Semminek nem éreztem magam, érti, semminek. Egy tárgynak. Egyszerűen megsemmisültem. Nem hiszem, hogy akkor, abban a helyzetben élve ki tudtam volna jönni úgy, hogy nemet mondok. Ha egy húsdarálón áteresztenek, a világon senki sem tudott volna rólam. Engem nem mondott volna be két óra múlva a Szabad Európa Rádió. Én egy proli vagyok, egy senki, akkor meg pláne az voltam. A mi fajtánkban több a félelem, génjeinkbe bele van már égetve évszázadok óta az engedelmesség, a szolgálkúság.”²⁴

„Hogy Te besúgó és egyben áldozat vagy – kivétel. A szabály valószínűleg más. Azt együtt kijelenthetjük: az állam nem hozhat erkölcsi ítéleteket. Te meg én, igen.”²⁵

Ezek a kontextuális, olykor kvázi-szociológiai magyarázatok általában a felmentés retorikáját erősítik (avagy mérlegeléskor „pozitív” esnek latba), míg a pszichológiai érvek jellemzően az elítélését, ugyanis ez utóbbiak megkülönböztethetetlenül fonódnak össze az erényekről és gyengeségekről szóló beszédmóddal. Ekkor fellelhetjük a hagyományos szembenállást az erkölcsi-pszichológizáló és a szociológizáló diskurzus között. Láttuk, hogy kombinálásuk miként vezet például Ungváry publicisztikájában a pszichológiai vonások elhatalmasodásához, és az ügynök elítéléséhez, ha sikertelen emberekről van szó. A pszichológiai és szociológiai magyarázatokat kombináló moralizálás azonban nem működhet a saját szakmájukban sikeres ügynökök, például Paskai László esetében. Ilyenkor következhet a már említett megoldás, a determinisztikus-tudományos magyarázatmodell hatókörének korlátok közé szorítása.

Ungváry Krisztián Paskai-elemzéseit az elsőként említett, azaz „mérlecskélő” kategóriába helyezhetjük. A történetek arról szólnak, hogy Paskai kezdetben élni tudott a kibúvókkal, azon kényszerítő körülmények ellenére is, amelyek ügynöki tevékenységre készítették. Első jelentős besúgásáról Ungváry így vélekedik: „az egyházat védő ügynök elárulása csak elszólás volt »Tanár« [Paskai fedőneve] részéről”. Ekkor még nem csak egyházat, de saját erkölcsi integritását is védte, míg a későbbiekben ez már nem vélelmezhető. Fokozatosan írt ugyanis egyre súlyosabb jelentéseket, Ungváry értelmezésében: „lelki megtörése tagadhatatlan”.²⁶ Hiszen csak „vonakodva engedelmeskedett ügynökként”, s mégis kialakult benne valamiféle „lojalitás”.²⁷ De miért is kell mindenáron következtetéseket levonni az ügynök lelki- és

morális alkatára nézve, ami nemcsak hogy a legnagyobb mértékben spekulatív, de teljes egészében a méricskélő erkölcsi besorolás (a „jó ember” vagy „rossz ember” azonosításának kívánalma) irányítja, ahelyett hogy az elemző feltárná a teljes történetet? Milyen ítéletet is lehet megfogalmaznia végső soron, amikor már számba vett sok-sok körülményt: felmentse-e vagy inkább elítélje? Hiszen az ítélet mintha csak élőködni a feltárt körülményeken. A morális fogalmakban való értelmezés tehát paradox módon a történet morális értelmét is elbizonytalanítja. Ismét csak kérdés: a morális elítélés vagy felmentés egymással szabadon felcserélhető, a kérdés csak az, hogy melyik végső ítéletet választjuk a történet feljegyzésekor, ugyanis nem a történet határozza meg a morális ítéletet, ez nem következik belőle. A történet minduntalan moralizáló spekulációkkal és az ezekből fakadó önkényes jellemábrázolással és hipotetikus erkölcsi motivációkkal van megakasztva és lerontva. Ha olyan kérdésekre akarunk felelni, hogy „dönthetett volna-e másképp”; hogy „rosszindulatból, karriervágyból, vagy egyházát és annak papjait védve cselekedett-e”; hogy „árulása elszólás volt-e” csupán, akkor az ügynökök mint eleve létező jellemek tűnnek fel, akik bizonyos helyzetekbe kerülve csupán kibontakoznak, megnyilvánítják igazi valójukat. Felmentés és elítélés egymással való behelyettesíthetőségét ugyancsak jól példázza Kenedi János Tar Sándor ügyében elfoglalt álláspontja, aki először felmenti besúgóját a hozzá intézett nyílt levelében²⁸, majd évekkel később mégis elítéli.²⁹

Az ügynök figurájával kapcsolatban tehát háromfajta alapvető beszédmódot különíthetünk el, illetve azonosíthatjuk ezek különböző mértékű keverékeit (anélkül, hogy feltételeznénk, egy szerző mindig csak ugyanazon a módon nyilvánulhatna meg). A háromféle megközelítést három jellegzetes magyarázatforma alapozza meg, amelyek azonban nem kötődnek szigorúan az előbbiekhöz. Az elítélés és a felmentés erkölcsi kalkulusának bűnös-képző, illetve áldozatképző beszédmódjai egyaránt építenek pszichológiai és szociológiai belátásokra, jobban mondva leginkább pszichologizálnak és szociologizálnak, hiszen „jellemlibákkal” és „kényszerpályákkal” foglalkoznak. A negatív megítélést inkább pszichologizáló, a felmentő ítéletet inkább szociologizáló okoskodás készítheti elő. A Nádas-féle beszédmódot, amely felbukkan egyes eseteket tárgyaló publicisztikákban is, de elsősorban az „ügynökügy” általános megítélésében hallatja hangját, minthogy a „kollektív kollaborációt” hangsúlyozza, valamiféle történeti zárójelzés, egy általános és objektív külső kényszer tételezése jellemzi.

Úgy tűnik azonban, hogy az esetelemzések és a teljeséggel fiktív példák megalkotásának célja mindig ugyanaz: felvillantani bizonyos „kényszerpályákat és mozgástereket, amelyekkel az egyén a kádári diktatúrában szembesült”.³⁰ A felelősség és a bűnösség megállapítása elvben függhetne attól, hogy ténylegesen ki mit csinált, azonban úgy tűnik, a megbocsátást az elemzés semmilyen értelemben nem

érinti, hiszen minden eset csak példa: a „létező szocializmus”, a „kádárizmus” mint olyan, vagy a mai morális, esetleg kulturális „közállapotok” illusztrációja, esetleg az érintettek – az ügynöktörténetől független és értelemszerűen nem nyilvános – személyes viszonyainak projekciós felülete, ahol a kutató, a szerző elsősorban saját közéleti és morális pozícióját igyekszik megjeleníteni az ítélezésen keresztül.

Az ügynökökről szóló elemzések önkényesek, mivel a személyiséggel és a korrajzzal bíbelődő ügynöktörténetek célja az ítélezés. Ha a szerző célja a megbocsátás, akkor az elemzéshez olyan eszközöket fog választani, amelyek ezt támasztják alá, s szintúgy, ha elítélni kíván, vagy a történetet óhajtja ignorálni. Ha a moralizáló felvetés megelőzi magát az elemzést, akkor ez utóbbi feleslegessé válik, már semmit sem tesz hozzá az előregyártott fogalmakban értelmezett, eleve eldöntött végkifejlethez.

Lehet-e másképp beszélni az ügynökről, mint a morális felháborodás, az áldozattá nyilvánítás, illetve a megbocsátás hangján? Ki lehet-e kerülni a bűn-vallomás-megbocsátás egymást feltételező morális vezényszavaiból, ördögi köreiből? Miként kerülhetjük el azt a megannyi erkölcsi és pszichológiai/szociológiai feltevést és célkitűzést, amelyek eleve, még minden vizsgálat előtt megadják, hogy hova fogunk kilyukadni?

Nem önmagában a morális probléma szerepeltetése az, ami zavart okoz, hanem a moralizáló célkitűzés, vagyis hogy mindenáron ítélezzünk, itt és most, az ügynökről mint személyiségről, érveljünk bűnössége mellett vagy ellen, próbáljuk meg vallomásra készíteni, feloldozni vagy elítélni. A morális probléma teljes természetességgel tárulna fel, ha végigírnánk egy-egy történetet, ha arra lennénk kíváncsiak, miként alakulnak azok az emberi viszonyok, amelyekben ügynökök is szerepelnek, ha megvilágítanánk, hogy milyen szerepek összegződnek az ügynök neve alatt, és ha bevonhatnánk az elemzésbe, hogy egy-egy jelentés alakíthatja a megfigyelt, illetve az ügynök kapcsolatát és sorsát.

- 1 Jelenleg nem tárgyalhatom – és nem is látom értelmét, hogy tárgyaljam – azon diskurzusokat, amelyek mindennemű elemzést és racionálisan vitatható álláspontot nélkülöznek, és amelyekben az ügynökkel való foglalkozás csupán a primer gyűlölet vagy politikai ellenszenv kiélését szolgálja. Ezek a beszédmódok ilyen módon nem is igen különülnek el (csupán tartalmukban) az antiszemita vagy egyéb kirekesztő megnyilvánulásokról. Vö. például Kiszely Gábor: *Szellem a célkeresztben*. Magyar Egyetemi Kiadó, 2007.
- 2 Kis János: Illusztráció az ügynökügyhöz. *Élet és Irodalom*, 2006/8.
- 3 Ungváry Rudolf: Nem hiszem el. *Élet és Irodalom*, 1999/46.
- 4 Nagy Gergely Miklós interjúja Ungváry Krisztiánnal, http://hirextra.hu/hirek/article.php?menu_id=2&cat=6&article_id=72554
- 5 Nagy Gergely Miklós interjúja Ungváry Krisztiánnal, http://hirextra.hu/hirek/article.php?menu_id=2&cat=6&article_id=72554
- 6 Mesés Péter: Szeretünk, Pista. *Ex-Symposion*, 2006/57.
- 7 Ungváry Rudolf: Nem hiszem el. *Élet és Irodalom*, 1999/46.
- 8 Márton László: Miről szól az ítélet? *Élet és Irodalom*, 1999/47.

- 9 Kamondi Zoltán: Nyílt levél az „Egy ügynök azonosítása” című cikk szerzőjének. *Népszabadság*, 2006. jan. 30.
- 10 A magyar szellemi élet képviselői Szabó mellett. *Népszabadság*, 2006. febr. 20.
- 11 Tamás Pál: Új törésvonal. *Magyar Hírlap*, 2006. febr. 28.
- 12 Tamás Pál: i. m.
- 13 Nádas Péter: Szegény, szegény Sascha Andersonunk. *Nappali Ház*, 1992/1, illetve újraközölve: *Esszék*. Magvető, 1995.
- 14 Nádas Péter: Szegény, szegény Sascha Andersonunk. *Esszék*, 1995, 173.
- 15 Uo. 172.
- 16 Uo. 184–185.
- 17 Ungváry Krisztián: A beszerzés és az utibeszámoló. *Élet és Irodalom*, 2006/20.
- 18 Uo.
- 19 Nyílt levél a történelmi tisztességről. *Élet és Irodalom*, 2006/21.
- 20 Ungváry Krisztián: A beszerzés és az utibeszámoló. *Élet és Irodalom*, 2006/20.
- 21 Ungváry Krisztián: A beszerzés és az utibeszámoló. *Élet és Irodalom*, 2006/20.
- 22 Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elballgatott múlt – a pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon (1956-1990)*. 1956-os Intézet – Corvina, 2008, 391–392.
- 23 Tamás Gáspár Miklós: Kenedi Jánosnak. *Élet és Irodalom*, 1999/47.
- 24 Lassú teher. Exkluzív interjú Tar Sándor íróval (készítették: Tihanyi Péter és Hazafi Zsolt). Befejező rész. *Hetek*, 2000. ápr. 29., <http://hetilap.hetek.hu/index.php?cikk=7418>
- 25 Kenedi János levele Tar Sándornak. *Élet és Irodalom*, 1999/46.
- 26 Uo. 326.
- 27 Uo. 328.
- 28 Kenedi János levele Tar Sándornak. *Élet és Irodalom*, 1999/46.
- 29 Kenedi János: Tévedtem. *Élet és Irodalom*, 2004/6.
- 30 Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elballgatott múlt – a pártállam és a belügy*. i. m. 14.

A kommunista múlt elpiacosítása – Kritikus-hangok A mások élete című filmről

„Az egykori Stasi-alkalmazottaknak meg kellene nézniük *A mások életét* – és szégyellniük magukat.” (*Berliner Morgenpost*)

„Nem játszik szerepet az a kérdés, hogy valóban elképzelhető-e, hogy volt-e, illetve lehetett-e a megfigyelteket védelmező Stasi-tiszt.” (*Frankfurter Rundschau*)

„Az olyan filmek hiánya miatt, mint *A mások élete*, lett torz képünk az NDK-ról.” (*Süddeutsche Zeitung*)

„A történeti pontatlanságok mellékesek. [...] *A mások élete* megmutatja, hogy milyen örült és bonyolult módon képes a jó és a rossz egy ember kebelében kavarni.” (*Die Welt*)

„*A mások élete* nem része a felmentés, a bagatellizálás kánonjának. Árnyalt perspektívája fontos adalék »a második német diktatúra« analíziséhez.” (*Die Tageszeitung*)

„Mértékadó alkotás az NDK-ról. [...] Az állambiztonsági tiszt megtérése nem a megbékélést szolgálja, hanem azt mutatja meg, hogy miért volt az NDK kezdetektől fogva bukásra ítélt.” (*Die Zeit*)

„A rendező mindazt, ami a Stasi-tiszt lelkében lejátszódik, Saulus Paulusszá való damaszkuszi átváltozásával hasonlítja össze, amelyről az Apostolok Cselekedetei számol be.” (*Neues Deutschland*)

„Mindenki dönthet, mindenki megpróbálhat jó lenni – még egy Stasi-tiszt is, aki hisz a szocializmus eszméjében.” (*Der Tagesspiegel*)

„A film azt is megmutatja, hogy a Stasi aktái nem mindig az igazságot mutatják, s hogy még az apparátus legfelsőbb köréhez tartozók számára is lehetséges volt morális döntéseket hozni.” (*Die Tageszeitung*)

„Az NDK történetével, úgy tűnik, függetlenül a történeti hitelességtől, szabadon lehet bánni. A rendező feltehetőleg nincsen tisztában azzal a felmentési mechanizmussal, amely filmjében rejlik.” (*Die Welt*)

„Mert nem fér kétség ahhoz, hogy sem a nemzetiszocializmus, sem pedig a Stasi fő funkcionáriusai nem voltak földönkívüli szörnyek, hanem emberek, akik aludtak, ettek, zenét hallgattak vagy nevettek.” (*Die Welt*)

„Akárcsak *A bukás*, *A mások élete* is tragikus figurává, a körülmények áldozatává, jó emberré változtat egy tettet. Mi lehet vajon az újabb német filmkészítés sikerének oka, amely szándékosan oly kevésbé érdeklődik a tényleges szenvedők iránt?” (*Tagesspiegel*)

„Az NDK-t már régóta egy óriási anyagraktárnak tekintik, amelyből mindenki kedvére kiszolgálhatja magát.” (*Berliner Zeitung*)

„A film, történetpolitikailag nézve, esztétikai eszközökkel egy német áldozatközösség létrehozásán fáradozik. Ugyanazt teszi, amit *A bukás*: emberivé teszi a rosszat, s ezért különösen veszélyes, hogy a filmet az NDK-ról kimondott végső igazságként fogadják be. [...] Hidegen kalkulált ipari mozi. [...] Megbékélésigccs.” (*Telepolis*)

„Magyarországon egyelőre kizártnak tartok egy ilyen filmet. [...] Csak nálunk fordulhat elő, hogy a besúgók nagyobb társadalmi szolidaritást élvezzenek, mint azok, akikről besúgtak.” (*Filmvilág*)

„Németország kivétel, s ezért követendő-követhető példa is, ahogy [...] megpróbál tisztesen szembenézni a náci örökséggel; [...] s most nagy erővel Von Donnersmarck művében, a befalazott keleti Németországgal.” (*Filmvilág*)

„Sok-sok órán beszélgettem volt Stasi-tisztekkel, de egyetlenegyel sem találkoztam, akit gonosz embernek éreztem volna. [...] Mindig észrevettem bennük annak felvillanását, amivé lehettek volna; a más körülmények között uralkodó jószágát [...] A náciizmus tanulmányozásán nevelkedett nyugatnémet történésznemzedék tudós figyelme az NDK felé fordult. [...] Közös igyekezetük nélkül Németország sohase válhatott volna ilyen jó országgá.” (*Élet és Irodalom*)